



## МАГНАТСЬКІ ПАРКИ ВОЛИНО-ПОДІЛЛЯ XVIII—XIX ст., ЇХ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ОХОРОНА

В.М. ЧЕРНЯК

Тернопільський державний педагогічний університет ім. В. Гнатюка  
Україна, 46000 Тернопіль, вул. Громницького, 2

*Висвітлено історію створення магнатських парків Волино-Поділля XVIII—XIX ст. Найбагатші у видовому відношенні — Скала-Подільський, Михайлівський, Малієвецький, Чернятинський, Більче-Золотецький парки. За ступенем збереження і цінності старовинні магнатські парки Волино-Поділля поділено на чотири групи. З метою охорони та збереження розроблено напрямки екологічних досліджень.*

Зручне місцезнаходження Волино-Поділля, ґрунтово-кліматичні умови і багата рослинність сприяли тому, що українська, російська, польська, литовська знать обирала для проживання, відпочинку та ведення господарської діяльності саме цю місцевість. З початку XVIII ст. тут широко розгорнулося будівництво магнатських садиб [7, 11].

Обов'язковим елементом садиби був парк — як місце відпочинку родини та гостей господаря. Величність палацу з багатим інтер'єром, який прикрашали цінні твори мистецтва, вишуканість, наявність водойми, кам'яні споруди і висока декоративність дендрофлори були гордістю кожного господаря, мірою його багатства і смаку.

Більшість парків характеризувалася регулярним стилем планування — прямими алеями, терасами, деревами та кущами чудернацької форми.

У другій половині XVIII ст. у парковому мистецтві Європи зародився пейзажний, або ландшафтний, стиль (часто його називали англійським), основні ознаки якого — збереження і використання природного ланд-

шафту. Цей новий напрямок проник в Україну і був відображеним у парках Волино-Поділля. Однак талановиті майстри паркобудівництва не обмежувалися копіюванням готових зразків. Вони намагалися максимально використати природну красу навколишнього ландшафту, часто підпорядковуючи її архітектурі. Наприклад, парки у Вишнівцях (1731), Раю (1760) мали велику площу (150—200 га) і вирізнялись пишністю і багатством архітектурно-художніх споруд [5, 6].

Для побудови палацово-паркових комплексів на території своїх володінь магнати обирали населені пункти з великою кількістю жителів для перспективи ведення господарської діяльності. Це були міста, містечка, села, що мали зручне розташування відносно проїзних шляхів. Місцезнаходження садиби визначалося також майновим станом власника (здебільшого це були магнати з великим достатком) та її призначенням: для постійного проживання, короткочасного перебування, літнього відпочинку тощо. Парки розміщували, як правило, на великих територіях за селом чи містом.

Ретельно вибрана місцевість мала відзначатися різноманітністю і красою рельєфу.



Але існував і конструктивно-раціональний підхід: використовувалися непридатні землі, долини, інколи ділянки, де колись були ліси. Особливо зважали на характер найближчих перспектив краєвиду, наявність водних джерел та захист майбутніх насаджень від вітрів, паводків тощо.

Магнати, а також члени їхніх родин були досить освіченими людьми, вони сприяли розбудові садів і парків, прикрашанню маєтків, що збільшувало престиж їхніх власників. Вони піклувалися про зовнішній вигляд своїх маєтків, їх стан, догляд та охорону.

Характерною особливістю палацово-паркових комплексів Волино-Поділля є сукупність регулярного та пейзажного стилів паркобудування (з переважанням останнього). Регулярний стиль використовувався під час планування території перед палацом, алеї парку та інших його елементів. Вільним плануванням пейзажного стилю формували галявини, затишні куточки, групи рослин, головною ознакою яких були створення і передача краси природного ландшафту.

Головним елементом паркового комплексу був палац з багатими інтер'єрами, які прикрашали цінні твори живопису, графіки, скульптури. Палац розміщували, зазвичай, на підвищеній ділянці рельєфу. Він домінував у його пейзажах, особливо на безпосередньо прилеглих ділянках, і впливав на загальне планування парку. До того ж значення основного об'єму підкріплювалось службовими будівлями, які входили до загальної архітектурної композиції.

Стиль побудови палаців визначався часом. У XVIII ст. на Волино-Поділля панували класицизм і романтизм [11].

Палаці у Вишнівецькому, Коропецькому, Голозубінецькому, Раївському, Збаразькому, Підгаєцькому, Олеському та інших парках збереглися донині і є цінністю як пам'ятки архітектури XVIII ст.

До композиції парків тих часів входила архітектура малих форм: гроти, фонтани, басейни, альтанки, джерела питної води, скульптури.

Старовинні парки XVIII—XIX ст. з цінним видовим і формовим складом дендрологіч-

них насаджень, архітектурними будівлями і планувальною основою збереглися і донині на Волино-Поділля. До них належать Підгірцівський — на Львівщині, Скала-Подільський, Більче-Золотецький, Раївський, Заліщицький, Коропецький — на Тернопільщині, Михайлівський — на Вінниччині, Маківський, Антонінський, Малієвський, Михайлівський — на Хмельниччині, Рівненський — на Рівненщині.

На Волино-Поділля налічується близько 30 магнатських парків. Усі вони характеризуються насамперед певною ідеєю, стилем. В усіх відвіданих нами протягом 1990—1999 рр. парках ми натрапляли на вікові дерева, які мають велику наукову, пізнавальну, народногосподарську й естетичну цінність.

Нині старовинні парки — велике національне багатство, бо це пам'ятки садово-паркової культури та архітектури, центри інтродукції й акліматизації перспективних екзотів, які пережили кліматичні та інші катаклізми упродовж 200 років і більше.

З різних країн світу завозили цінні види дерев, кущів, ліан і висаджували їх у парках. Завдяки цьому тепер можна визначити довговічність цих видів в умовах регіону, динаміку їх росту, репродуктивну здатність і цінність для народного господарства.

Дослідженнями встановлено, що найбагатшими за видовим складом є такі парки: Скала-Подільський, Михайлівський, Малієвецький, Чернятинський, Більче-Золотецький та ін. [8, 14].

За ступенем збереження і цінності старовинні магнатські парки Волино-Поділля можна поділити на чотири групи:

1. Добре збережені парки з великою ботанічною (інтродукційною, флористичною, фітоценотичною), культурною та історико-меморіальною цінністю (Малієвецький, Чернятинський, Михайлівський).

2. Парки, де збереглися основні архітектурно-планувальні елементи, які вирізняються різноманітним флористичним складом і мають певну культурно-історичну цінність (Муровано-Куриловецький, Антопільський, Заліщицький, Северинівський).



3. Парки, у яких збереглися окремі структурні елементи: алеї, групи, солітерні насадження дерев, кущів (Мізоцький, Тульчинський, Городоцький, Шпанівський).

4. Парки (або їх частини), які втратили основні планувальні елементи і в результаті природних сукцесійних процесів перетворились на оригінальні рослинні угруповання за участю екзотів і представників місцевої флори (Немерченський, Браїлівський, Раївський).

Виходячи з вищезазначеного, вивчення парків має бути комплексним, за участю дендрологів, флористів, ентомологів, орнітологів і ландшафтних архітекторів. Режим охорони для кожного парку також слід розробляти спільно.

Отже, ми вважаємо за доцільне насамперед посилити екологічні дослідження старовинних парків за такими напрямками:

- історико-архівні дослідження, спрямовані на виявлення екологічного стану парків — пам'яток минулого;
- екологічні (з урахуванням соціально-економічних, культурно-естетичних і виховних аспектів) дослідження сучасного стану старовинних парків, складання екологічного опису та документації щодо кожного з них зокрема;
- виявлення нестійких в екологічному відношенні парків і розроблення рекомендацій щодо поліпшення їх стану з урахуванням соціально-економічних, культурно-виховних і рекреаційних аспектів;
- підготовка перспективних планів екологічних заходів, спрямованих на збереження, а в разі потреби, і відновлення їх екологічного стану;
- опрацювання методики екологічного моніторингу за станом старовинних парків, адаптованих до регіональних умов з урахуванням соціально-економічного розвитку регіонального середовища та об'ємів рекреаційного навантаження.

Особливе місце серед насаджень парків XVIII—XIX ст. посідають вікові дерева. Старі дерева, переважно поодинокі, були справжніми "героями" цих романтичних парків. Ду-

п'явість, відмерле гілля більше прикрашали дерево, ніж псували його декоративність.

Поряд з місцевими видами особливої цінності набули й особини інтродукованих видів. Стихійна і методична інтродукція нових рослин протягом двох останніх століть привела до скупчення на Волино-Поділлі великої кількості випробуваних часом екзотів. Багато з них досягли зрілого віку, добре розвиваються і рясно плодоносять. Своєю стійкістю, продуктивністю і високими декоративними якостями, що проявлялися упродовж багатьох десятиріч, вони доводять можливість їх широкої культури як в зеленому будівництві, так і для створення сировинної бази лісової, фармацевтичної та інших галузей промисловості [2, 3, 10].

Більшість з них започаткували інтродукцію даного виду на Волино-Поділлі. Переважна кількість їх є одними з перших насінневих поколінь у даних умовах і може бути використана для подальшого розвитку акліматизаційної справи.

Нами виявлено, взято на облік у цих парках вікові унікальні дерева, зазначено їх місцезростання, виконано таксаційні вимірювання та зібрано фрагментарні дані щодо стану, плодоношення та умов зростання, проведено фотофіксацію, складено анкети цих дерев.

Усі вони як рідкісні та найцінніші з наукового та господарського погляду деревні рослини культивованої дендрофлори Волино-Поділля підлягають індивідуальній охороні та збереженню.

1. Клименко Ю.О., Кузнецов С.І., Черняк В.М. Старовинні парки України загальнодержавного значення. Довідник. Ч. 1. Полісся та Лісостеп. — Тернопіль: Мандрівець, 1996. — 106 с.
2. Липа О.Л., Федоренко А.П. Заповідники та пам'ятки природи України (реєстр-довідник). — К.: Урожай, 1968. — 186.
3. Сохранение и восстановление старинных парков: Сб. науч. тр. — Киев.: Наук. думка, 1982. — 108 с.
4. Черняк В.М., Казімірова Л.П. Старовинні парки Середнього Придністров'я як специфічні ботанічні об'єкти. Подільський національний природний парк: доцільність і проблеми створення // Матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. (23—24 вер.; 1993). — Кам'янець-Подільський, 1993. — С. 38—41.



5. Черняк В.М. Старовинні парки Тернопільщини — національне багатство України // Матеріали регіональної наук. конф. "Проблеми національного відродження України". — Тернопіль, 1991. — С. 178—183.
6. Черняк В.М. Старовинні парки садово-паркового мистецтва місцевого значення Західного Поділля // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. Щорічник. — Тернопіль: Економічна думка, 1998. — С. 245—247.
7. Черняк В.М. Старовинні парки Хмельниччини // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Сер. 4: Біологія. — 1998. — № 2. — С. 22—26.
8. Черняк В.М. Екологічні і дендрологічні дослідження в старовинних парках Вінницької області // Наук. зап. Терноп. держ. пед. ун-ту. Сер.: Біологія. — 1999. — № 4. — С. 21—27.
9. Черняк В.М. Пейзажні парки Д. Міклера на Волино-Поділлі України // Бюл. Держ. Нікіт. ботан. саду. — 1999. — Вип. 81. — С. 168—173.
10. Черняк В.М. Унікальні дерева старовинних парків садово-паркового мистецтва Поділля (Україна) і проблеми їх збереження // Наук. зап. Терноп. держ. пед. ун-ту. Сер.: Біологія. — 1999. — № 7. — С. 9—12.
11. Черняк В.М. Історія формування осередків сучасної культурної дендрофлори Волино-Поділля // Там же. — № 5. — С. 85—94.
12. Przewdziecki A. Podole, Wolyn, Ukraina — obrazy miejsc i scow. — Wilno, 1841. T. 1. — S. 128—144.

Надійшла 22.08.2000

МАГНАТСКИЕ ПАРКИ ВОЛЫНО-ПОДОЛИИ XVIII—XIX в., ИХ СОХРАНЕНИЕ И ОХРАНА

В.М. Черняк

Тернопольский государственный педагогический университет им. В. Гнатюка, Украина, Тернополь

Освещается история создания магнатских парков Волино-Подоллии XVIII—XIX вв. Самые богатые в видовом отношении — Скала-Подольский, Михайловский, Малиевецкий, Чернятинский, Бильче-Золотецкий парки. По степени сохранности и ценности старинные магнатские парки Волино-Подоллии разделены на четыре группы. С целью их охраны разработаны направления экологических исследований.

THE MAGNATES' PARKS OF VOLYN-PODILLYA (UKRAINE) IN THE 18—19th CENTURIES, THEIR PRESERVATION AND PROTECTION

V.M. Chernyak

V. Hnatyuk Ternopil State Pedagogical University, Ukraine, Ternopil

The paper elucidates the history of formation of the Magnates' Parks of Volyn-Podillya (Ukraine) in the 18—19th centuries. Such parks as Skala-Podilskyi, Mykhailivskyi, Maliyevetskyi, Chernyatynskyi, Bilche-Zolotetskyi are the most rich in species. Four groups of the old Magnates' Parks of Volyn-Podillya have been distinguished as to the degree of preservation and value. Trends of ecological research aimed at their preservation and protection have been developed.